

HOTAMIŞ'TA KURŞUN DÖKME RİTÜELİ*

LEAD POURING (TO REPEL EVIL EYE) RITUEL IN HOTAMIŞ

Ebru BİRKAN AKHAN**

ÖZ: Hotamış, İç Anadolu bölgesinde Konya Ovası'nı oluşturan Hotamış Ovası üzerindedir; Konya ilinin Karapınar ilçesine bağlıdır; Karapınar'ın yirmi üç kilometre Güneybatısında ve Karapınar-Karaman yolu üzerindedir.

Hotamış, Oğuznâmecilik geleneği içerisinde zikredilen Begdili ile Avşar boylarına mensup Türkmenleri barındırmaktadır. Begdili, Reşideddin Oğuznâmesi'nde hükümdar çıkaran boylardan biri olarak gösterilidir. Çalışmamız, Hotamış'ta yaşayan Begdili boyuna mensup Fadime Uğuz ile yapılan kurşun dökme ritüeli üzerinedir. Ritüel, tuz ile gerçekleştirilmektedir. Derleme, mülakat ile yapılandırılmış görüşme metotlarıyla oluşturulmuştur; fotoğraflarla desteklenmiştir. Ritüelin ve ritüelde kullanılan malzemelerin Eski Türk Kamlık geleneğinin izlerini taşıdığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Konya'nın kültürel mirasına yeni veri sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Begdili, Hotamış, Kam, kurşun dökme, kültürel miras.

ABSTRACT: Hotamış is located on the Hotamış Plain, which forms the Konya plain in the Central Anatolia region; It is within the borders of Karapınar County, Konya City; It is located twenty-three kilometres southwest of Karapınar and on the Karapınar-Karaman road.

Hotamış hosts the Turkmens who are the member of Begdili and Avsar Clans mentioned in Oghuznama tradition. Begdili is shown as one of the clans which created the Ruler in the Reşideddin Oghuznama. Our study is about the lead pouring ritual made by Fadime Uğuz, who is the member of Begdili Clan living in Hotamış. Ritual is carried out by salt.

Compilation was created by interview and semi-structured interview methods; and supported by photos. It is understood that the ritual and materials used in the ritual bear the traces of the Old Turkish Kamlık tradition. In this context, it is aimed to present new data to the cultural heritage of Konya.

Keywords: Begdili, Hotamış, Kam, lead pouring, cultural heritage.

1. Araştırma Sahası

Hotamış kasabası, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya Ovası'nın bir bölümünü kapsayan Hotamış Ovası'nın üzerinde yer almaktadır; Konya ilinin Karapınar ilçesine bağlıdır. Karapınar'ın yirmi üç kilometre Güneybatısında ve Karapınar-Karaman yolu üzerindedir. Hotamış, Beğdili ve Avşar boylarına mensup Türkmenleri barındırmaktadır. Oğuznâmecilik geleneğinde (Özkan, 1995) mezkûr boylar görülmektedir.

* Bu çalışma, 27 Ekim 2018 tarihinde yapılan UNESAK 2018 adlı kongrede sunulan sözlü bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Öğr. Gör. Dr. - Selçuk Üniversitesi Türk Dili Bölümü/Konya - ebirkan@selcuk.edu.tr

This article was checked by Turnitin.

Begdili, hükümdar çıkararak boylardan biridir. Faruk Sümer, Begdili'nin Halep'e göç eden Türkmenlerden oluştuğunu ifade etmektedir (Sümer, 1999: 301). XVI yüzyılda, Halep Türkmenlerinden ayrılmış Bozulmuş, Yeni-il ve İç-il adlarında ana kollar mevcuttur (Sümer, 1999: 301).

Yeni il, Kanuni devrinde, Begdili boyundan ayrılmıştır. Müstakil kolda dikkati çeken III. Murad dönemindeki kırk dokuz ev vergili "Otamışlı" dır (Sümer, 1999: 303). Otamış, Kars'ta kaz yetiştiren kadınlara verilen "otaran" kelimesini hatırlatmaktadır. Kaynak şahıs Mehmet Ali Uzunöz, Hotamış Kasabası'nın (mahalle olarak adlandırılmadan önce) eski adının "Larende" olduğunu belirtmiştir.

Türkmenler tarafından "Suhur" şeklinde bilinen kasaba, daha sonra Hotamış adını almıştır. Bu adın verilmesinde atlı, konar-göçer bir yaşamın etkisi muhtemeldir. Çalışmamız Hotamış Türkmenlerinde kurşun dökme ritüeli üzerinedir. Fadime Uğuz ile yapılan derlemede aktif gözlem kullanılmıştır. Nazar kelimesi ana hatlarıyla verilerek ritüeldeki Eski Türk Kamlık geleneğinin izleri incelenmiştir.

2. Nazar Kelimesi

Nazar¹ kelimesi, Türk Dil Kurumu'nun Sözlüğü'nde "bakış, bakma, göz atma", "Belli kimselerde bulunduğu inanılan, insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, mala mülke, hatta cansız nesnelere de zarar veren, bakıştaki çarpıcı öldürücü güç" anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 1988). Ferit Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugatı'nda ise "bakma, göz atma, düşünme, göz değme, iltifat, itibar, yan bakış" şeklinde geçmektedir (Develioğlu, 1995: 811).

Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî adlı eserinde "nazar eden Cenab-ı Hak, her yerde, hazır ve nazırdır; nazarat eden; idare eyleyen, bakan, yüzü ve çenesi bir tarafa dönmüş olan" demiştir (Şemsettin Sami, 1989: 1463). Tarama Sözlüğü'nde ise "bakmak, alabildiğine bakmak" tanımları verilmiştir (Tarama Sözlüğü, 1996).

İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü'nde, nazar ile ilgili sunları ifade etmiştir: "Bakma, bakış, göz atma, göz değmesi. Tasavvufta nazarın büyük önemi vardır. Özellikle Mevlevî ve Melamilerce salikin cezbesi için mürşidin nazarı gerekir. Nazar yoluyla feyz alma düşüncesi bir nevi manyetizma sayılır. Nazar kelimesinin göz değmesi anlamı da çok zaman sevgilini al yanakları üzerindeki benlerinin; ateş üzerindeki üzerlik tohumlarına benzetilmesiyle ortaya çıkar. Çünkü göz değmesi için üzerlik tohumu tütsülenir. Yine nazar için muskalar hazırlanır. Bu tür muskalar Kalem Suresinin 51. ve 52. Ayetleri yazılır ve bu ayetler okunur" (Pala, 1995: 419-420).

Yüksel Kırımlı, İnanç, Nazar ve Nazara Karşı Tuz adlı makalesinde, nazar inancının tarihi devirler ile bugün de yaşadığını bildirmektedir

¹ Nazar inancı ve bu inanışa dönük uygulamalara örnekler için bk.: Acıpayamlı, 1962; Boratav, 1994; Kırımlı, 2012; Çağınlar, 2012; Ata, 2012; Aça, 2012.

(Kırımlı, 2012). Nazar, insanlığın gelişim süreci içinde Neolitik Çağ'a kadar tarihlendirilmektedir. Kırımlı, nazar ile ilgili uygulamaları, nazar değmeden önce korunma amacıyla uygulananlar ve nazar değdikten sonra kötü durumları ya da hastalığı sağıltmak maksadıyla yapılanlar olmak üzere iki başlık altında toplamaktadır (Kırımlı, 2012).

İnsanların sağılıklı bir hayat yaşaması, kendilerini bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak iyi hissetmeleriyle ilişkilidir. Bunun için Türk halkı, gündelik yaşantısında, geçmişten getirdiği ve bugünde kullandığı bir takım geleneksel sağıltma tekniklerini kullanmıştır. Kurşun dökme ritüeli de nazar için kullanılan sağıltma tekniklerinden biridir (Örnek, 1976:164).

3. Kurşun dökme

Hotamış Mahallesi'nde, adı geçen ritüel, kurşun, su ve üzerlikle uygulanmaktadır; kurşun bulunmadığı zamanlarda ise tuz ile gerçekleştirilmektedir. Ritüele benzer pratiklerin Balıkesir/Sındırgı, Denizli/Çal, Kütahya/Aslanapa, Uşak/Karahalli, Isparta/Sütçüler (Kırımlı, 2012) ve Adana'da (Çağımlar, 2012) görülmesi dikkat çekicidir.

Kaynak şahıs Fadime Uğuz, isteyen herkese, nazara karşı kurşun döktüğünü, kara çıkın² çözdüğünü, göbeğe baktığını anlatmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1

² *Çıkı* kelimesi Tarama Sözlüğü'nde, üç şekilde işletilmiştir. Şöyle ki: I. 1.Bohça, çıkın; 2. Sofra bezi; 3.Para kesesi; 4.İçinde kıymetli şeyler bulunan paket; II. Nişan töreni; III. Büyük düğüm (Tarama Sözlüğü, 1993: 1166-1167).

Kara Çıkın: 1. Ölüm, kötü haber; 2.Koyunlarda görülen bağırsak hastalığı; 3. Satılan hastalığı, zatülcenp (Tarama Sözlüğü, 1993: 2641). Fadime Uğuz'un "kara çıkın" olarak nitelendirdiği "muska" ya da "iple yapılan büyü" şeklinde düşünülebilir.

Göbek: Tarama Sözlüğü'nde dört şekilde kaydedilmiştir: I. Göbelek; II. 1.Kağı tekerleğinin ortası, araba tekerleğinin dingil geçen yeri; 2.Değirmen taşının ortası; II. Henüz harmana koyulmamış demet yığını, öbek; III. Oda tavanlarının ortasına yapılan süs; IV. Göbek/Göver. Ayrıca mezkûr kelimeyle oluşturulmuş "göbek anası", "göbek büyüğü", "göbek çivisi" gibi tanımlamalar mevcuttur (Tarama Sözlüğü, 1993: 2114). Fadime Uğuz'un göbeğe bakması muhtemelen "göbek anası" kavramıyla da ilişkilidir. Fadime Bacı da hem doğum yaptırmakta hem de göbeği yerine oturtmaktadır. Bu da tedavi edici pratiğe işaret etmektedir.

Fadime Uğuz, kurşun dökmeyi annesinden on üç yaşında öğrenmiştir. Annesinin de ölünceye kadar bu ritüeli uyguladığını söylemiştir. Önce, mavi bir çaputa kırk iğne saplanmaktadır. Kırk kaşık su sayılarak ve bir tepsi içine üç kaşık, tarak (tarağın da kırk gözlü olması makbuldür), ayna konulmaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2

Çoruhlu'ya göre Doğu yönünün simgesi mavidir. Bu renk, sıfat olarak kullanıldığında Gök Tanrı ya da gökteki ruhlarla ilişkilendirilmektedir. Dünya mitleri ile Türk mitolojisinde olumlu bir anlam içermektedir (Çoruhlu, 2010: 209-210). Korkmaz ise “*dişil ilke durumundaki suyu simgeleyen, kimi tasarımlarda siyahın yerine geçen, matemi ya da kara şamanı, onun giysisini simgeleyen renk*” tanımını kullanmıştır (Korkmaz, 2003: 112). Dolayısıyla mavi renkli şaman kıyafetleri gök (Kayabaşı, 2018: 106) gibi kutsallığı içermektedir. Türklere komşu olan Buryatların şaman elbiselerinde mavi rengi dikkat çekicidir. Kara şaman için mavi renkli elbise dikilmektedir (Gürcan, 2018: 227).

Taşeli yöresinde doğum pratikleri üzerine yapılan bir derlemede yine mavi rengi kullanılmıştır. Yeni doğmuş bir bebeği korumak için mavi bir boncuğun takıldığı görülmektedir (Kayabaşı, 2016).

Kırk sayısı, *hazırlama ve tamamlamayı* ifade etmektedir (Schimmel, 2000: 265-273). Mavi bir beze kırk iğne batırılarak gökten gelen güçle nazarın def edileceğine inanılmaktadır. İğne muhtemelen kötü bakışları temsil etmektedir. Üç sayısı, *kapsayıcı sentez* olarak tanımlanmaktadır (Schimmel, 2000: 69-97). Şaman külahında kullanılan vaşak derilerinin sayısının da üç olduğu bilinmektedir (Korkmaz, 2003: 157).

Hoppál, Avrasya Şamanizminde demir³ nesnelerin özellikle de aynaların büyük önem taşıdığını vurgulamıştır (Hoppál, 2000: 211-212). Ayna, bazı kavimlerde şaman elbisesine süs vazifesi de görmüştür. Aynayı kullanım gücünün gökten alındığına inanılmaktadır. Tuva şamanlarının

³ Demirin halk kültüründeki ve inanışlarındaki yeri için bk.: Hoppál, 2012; Boratav, 2012; Korkmaz, 2003; Beydili, 2004; Roux, 2011; Kayabaşı ve Savur 2018.

küzüngüyle (ayna) fala baktığı bilinmektedir (Hoppál, 2000: 43). Bu bağlamda Kevser Gürcan, Kutsal Şaman Elbiseleri adlı çalışmasında, küzünü/küzüngü'nün şamana zırh vazifesi gördüğünü kaydetmiştir (Gürcan, 2018: 110).

Yakut (Saha) Türklerinin şaman elbiselerinde metal plakalar mevcuttur. Elbisenin sırtında demir bir hilal ve zincir bulunmaktadır (Gürcan, 2018: 187). Yine Buryatlarda şamanların "maykapçı" adı verilen demirden yapılmış taç kullandığı da görülmektedir. Bu taç özel olarak bir demirci tarafından dövülmektedir. Ayrıca adı geçen şamanların giysi malzemesi dışında daire şeklinde bronz ayna (toli) kullandıkları kaydedilmiştir (Gürcan, 2018: 229).

Evenklerde Şaman, Buryatlarda olduğu gibi demirden yapılan bir taç takmaktadır. Taç, Şaman adayının üyeliğe kabulünün üçüncü aşamasında ren geyiği boynuzlarıyla donatılmıştır. Demirin şaman elbisesinin göğüs kısmında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu göğüslük kuş biçimindedir ve demirden kuş şeklinde çingiraklar barındırmaktadır (Gürcan, 2018: 229-241).

Nagan şaman elbiselerinde sarı renkte metalden yapılmış ayna, çingiraklarla kullanılmıştır. Aynanın ve çingirağın kullanım amacı kötü ruhları kaçırmak içindir.

Ayna, Tahtacıların evlenme pratiklerinde de dikkat çekmektedir. Düğün alayı için dikilen bayrak direğine ayna takılmaktadır (Kayabaşı, 2016: 149-150). Aynı çalışmada, doğum uygulamalarında aynanın kullanıldığı zikredilmiştir. Yeni doğan bebek kırklanırken su kabının yanına ayna konulmaktadır (Kayabaşı, 2016: 149-150). Bu durum bebeği albastıdan korumak içindir. Ayrıca, yeni doğmuş bebeğin yatağının altına da ayna yerleştirilmektedir.

Demir ile aynanın gökten gelen güce işaret ettiği muhtemeldir. Mavi bir beze batırılarak temsil edilen nazarın zararını, demir ile aynanın gücü yok edecektir. Demir, ölüm ritüellerinde de kullanılan bir malzemedir. Kayabaşı, ölen bir kişinin yastığının altına ayna konulduğunu ifade etmektedir (Kayabaşı, 2016: 152). Bu gibi uygulamalarla birlikte ölen bir kişinin kefenlendikten sonra üzerine demirden yapılmış bir bıçağın koyulduğu da dikkate değerdir. Horasan'dan göç eden ve Kemaliye'ye yerleşen Mollaoğulları adlı ailenin cenazelerinde demirden yapılmış bir bıçağın kullanıldığı görülmüştür.

Abdülkadir İnan, dini ayinlerde kullanılan araçların arasında tepsinin de varlığına dikkat çekmektedir. Yaş ağaç dallarından yapılan tepsi, kurban ayinlerinde yakılmaktadır (İnan, 1998: 255-258). Ritüelde kullanılan bütün malzemeler tepsi içinde toplanmıştır. Tepsi, muhtemelen bir kapsayıcılığa işaret etmektedir. Kırk iğneyle sınırlandırılan nazar, tepsinin içinde

kalmaktadır. Bu bağlamda, Hotamış'ta kurşun dökme ritüelinde kullanılan aletlerin Eski Türk Kamlık geleneğinin izlerinin taşıdığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 3

Fotoğraf 4

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Ritüelde tuz⁴ kavrulurken “İhlas, Ayet’el Kürsî, Elemtere ve Tekâsür” Sureleri okunmaktadır. Tuzun kavrulup dökme sayısı üçtür. Bu durum, ayinlerde şaman pratiklerini hatırlatmaktadır. Kişinin üzerine bir örtü örtülerek tuz suya dökülmektedir. Su, kırk gözden geçirildikten sonra sabah ay ışığı görecek bir şekilde üç kerede dört yol ayırına dökülmelidir. Kozmik dağ, dört nehir ya da ağaç ve sarmal, Merkez simgeçiliğini hatırlatmaktadır. (Eliade, 2017a: 57-62). O halde dört yol ayırdıyla “merkez” algılanmalıdır (Eliade, 2017b: 25-30).

İşlemler sırasında, tuz, baş aşağı ya da baştan çevrilerek dökülmektedir. Bu cümleden Eski Türk Kamlık geleneğindeki “saçı-çaçılga” ya işaret edilmektedir. İnan, göçebe toplumlarda süt, kırmızı, yağ gibi ürünlerin saçısı olarak kullanıldığına işaret etmiştir (İnan, 1986: 100). Yukarıda adı geçen Mollaoğulları adlı ailede, ölüm uygulamalarında suyla saçısının yapılması dikkat çekicidir. Su temizleme vazifesi görmektedir.

Tuz, kişinin başından dökülürken “benim elim değil, Fadime ananın eli” denilmektedir. Uygur Türkleri, Hz. Fatıma’yı bakışlık sanatının piri olarak kabul etmişlerdir (İnan, 1986: 86). Dolayısıyla, kaynak şahsın adının

⁴ Oğuznâmecilik geleneğinde zikredilen Şecere-i Terâkime’de tuz için etiyolojik bir yaklaşım mevcuttur. Bk. Ebu’lğazi Bahadır Han, 1996. Ayrıca, kültürümüzde, “ekmek-tuz hakkı” olduğu unutulmamalıdır. Bk. Elçin, 1988; Naskali, ve Şen, 2012.

Fatma olması şaşırtıcı değildir. Eski Türk Kamlık geleneği incelendiğinde kötü ruhları kovarak -eskiden kötü ruhların insanların hastalandığına inanılırdı- insanları iyileştiren kişilere, çeşitli Türk topluluklarında, Kam, Baksı, Şaman, Yakut⁵ adı verilmektedir. Şaman, kişinin hastalanması sonucu bir ayın düzenler, kurban sunar, bunun sonucunda hastalanan kişinin iyileşeceğine inanırdı. Bu ayın esnasında dualar okunur, Tanrıdan yardım istenirdi. Kadın Şamanlar, erkek şamanlar kadar önem taşımaktaydı. O günün Şamanı, bugünün Fadime Bacısı'dır (Dilek, 2007).

Fadime Oğuz, bu işlemi ölünceye kadar devam ettirmek istediğini, ölmeyen önce de çocuklarından birine el vererek geleneği sürdüreceğinin anlatmıştır. İşleme, yedi⁶ memed evinden alınan yonga ve üzerliğin kavrulmasıyla⁷ devam edilmektedir (Fotoğraf 4). Bunlar, nazar değdiği inanılan kişiye tütsülenir. Ritüel mutlaka üçe tamamlanmalıdır.

4. Sonuç

Ritüel ve ritüelde kullanılan malzemeler, Hotamış'ta yaşayan Begdili ve Avşar Türkmenleri arasında Eski Türk Kamlık geleneğinin izlerinin devam ettiğini göstermektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda uygulamaların Balıkesir/Sındırgı, Denizli/Çal, Kütahya/Aslanapa, Uşak/Karahalli, Isparta/Sütçüler ve Adana'da görülmesi dikkat çekicidir. Eliade'in de dediği gibi "*kutsalın her tezahürü büyük önem taşır*". İnsanoğlu yaşadığı sürece kendini gerçekleştirme eylemine devam edecektir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- ACIPAYAMLI, Orhan (1962). "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*. XX, 1-2, s. 1-35.
- BORATAV, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- ÇAĞIMLAR, Zekiye (2012). "Adana'da Tuzla İlgili İnançlar ve Uygulamalar". *Tuz Kitabı*, (Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen), s. 74-83, İstanbul: Kitabevi.
- ÇORUHLU, Yaşar (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007). "Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnanışlar". *Bilig*. Ankara, S. 43, s. 33-54.
- DİLEK, İbrahim (2007). "Altaylardan Anadolu'ya Bir Yemek, Bir Oyun ve Bir Ölüm Geleneği Üzerine". *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, s. 628-635, Ankara.

⁵ Kam için bk.: İnan, 1986; Eliade, 1999; Perrin, 2001; Şener, 2000; Korkmaz, 2003; Hoppál, 2012; Ksenefontov, 2011; Potapov, 2012; Alekseyev, 2013.

⁶ Yedi sayısı için bk.: Schimmel, 2000; Çoruhlu, 2010.

⁷ Ateş Kültü için bk.: Anohin, 2006; Dilek, 2007; Esin, 2001; Ögel, 2002; Radloff, 1976; Seroşevsky, 200.

- ELİADE, Mircea (2017a). *İmgeler ve Simgeler*. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2017b). *Ebedi Dönüş Miti*. (Çev.: Ayşe Meral), İstanbul: Dergah Yayınları.
- GÜRCAN, Kevser (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- HOPPÁL, Mihaly (2012). *Avrasya'da Şamanlar*. (Çev.: Bülent Bayram-H. Şevket Çağatay Çapraz), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- İNAN, Abdulkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNAN, Abdulkadir (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAYABAŞI, Onur Alp (2016). "Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, s. 78, s. 138-158.
- KAYABAŞI, Rabia Gökçen - SAVUR, Hilmi (2018). "Ömer Seyfettin'in Şiirlerinde Türk Kültürü Unsurları". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASS)*, S. 68, s. 99-117.
- KIRIMLI, Yüksel (2012). "İnanç, Nazar ve Nazara Karşı Tuz". *Tuz Kitabı*, (Ed.: Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen) s. 65-73, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (2003). *Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1976). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKAN, İsa (1995). "Türkmenistan'da Derlenmiş Dede Korkut Boyları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara, s. 263-314.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ROUX, Jean Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- SCHIMMEL, Annemarie (2000). *Sayıların Gizemi*. (Çev.: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- SÜMER, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şemsettin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Yayınevi.
- Türkçe Sözlük*. (1988), Ankara: TDK Yayınları.
- Tarama Sözlüğü III-VIII*. (1993), Ankara: TDK Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VI*. (1996), Ankara: TDK Yayınları.
- Sözlü Kaynaklar**
- Mehmet Ali Uzunöz, Vefat etti.
- Fadime Uğuz, Vefat etti.
- Nevzat Birkan, 67 Yaşında, Emekli